

“Uluslararası Sistemin Dönüşümü” Tartışmasına Dair Bazı Görüşler - Filiz Aydın Cevher

Uzun yıllar Uluslararası İlişkiler Disiplinine ara verdikten sonra “X. Uluslararası İlişkiler Çalışmaları ve Eğitimi Kongresi”ne katılmak benim için her yönüyle heyecan vericiydi. Bu yazıda, kongreye dair genel bir değerlendirmeden ziyade Prof. Dr. Mustafa Aydın kolaylaştırıcılığında, Prof. Dr. Esra Hatipoğlu, Prof. Dr. Ziya Öniş, Prof. Dr. Özlem Tür ve Prof. Dr. Serhat Güvenç’in katılımıyla gerçekleştirilen “Uluslararası Sistemin Dönüşümü ve Türkiye” başlıklı kapanış panelinin ([panelin detaylı içeriği için bakınız](#)) bana düşündürdüklerine dair birkaç fikri ifade etmeye çalışacağım. Öncelikle, panelde önemli gördüğüm ve bu yazıda odaklanılacak bazı noktaları belirtmek istiyorum;

- “uluslararası sistemde” bir dönüşümün yaşandığı ve bu dönüşümün analizinde mevcut teorilerin yetersiz kaldığına dair vurgu,
- buradan hareketle, mevcut teorilerin Newtoncu olduğu ve disiplinin bir kuantum sıçramasına ihtiyaç duyduğu tespiti,
- uluslararası ilişkilerin temel aktörü kabul edilen devletlerden hareket edilmesinin, uluslararası sistemdeki dönüşümü anlamada yeterli olamayacağı, farklı analizlere ihtiyaç duyulduğunun ifade edilmesi ve
- bu bağlamda, kapitalizm analizinden hareket edilebileceği görüşü.

Paneldeki tartışma bir açıdan disiplinin varoluş sorununa işaret etmekteydi. Neredeyse tüm bilim dallarında ve disiplinlerde yapılmakta olan benzer tartışmaların, modernite krizi bağlamında bilimsel bilgideki krizle ilişkilendirilmeleri mümkündür. Bilimsel bilgiye dair krizden bağımsız olmamakla birlikte, özellikle “uluslararası sistemin” dönüşümüne odaklanıldığı için bu yazıda zaman boyutu üzerinden birkaç değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır.

İlk olarak, Uluslararası İlişkiler Disiplininin temel aktörleri kabul edilen devletlerin güç üzerinden değerlendirilmesinin tarihdışı bir yaklaşıma karşılık geldiği belirtilebilir. Konuyu açmak gerekirse, ne olduğu tartışmasından bağımsız biçimde güçle ilişkilendirilen devletler üzerinden “uluslararası sistemin” analiz edilmesi, tarihsel dönüşümlerden ayrı tutularak tüm tarihe uyarlanabilir evrensel bir analiz ölçütü sunar ve bu da analizlerin tarihdışı olmasıyla sonuçlanır. Bu durumda, uluslararası ilişkiler açısından tarih, gücün/hegemonyanın yer değişiminden ibaret hale gelir. Bu tarih yaklaşımında tekrarlanan bir değişim varken dönüşümden söz edilemez. Bir diğer ifade ile tarihsel bir süreklilikten hareket edilir. Bu “zaman” yaklaşımı Fernand Braudel’in *la très longue durée* (uzun dönemi anlatan *la longue durée*’den farklı) olarak ifade ettiği sonsuz zamana karşılık gelir. (Wallerstein, 2000, 258) Sonsuz zamandan hareket edilmesi, aslında zamanın gerçekliğe dışsallaştırıldığına ifadesidir ki uluslararası

ilişkilerde temel teorilerin “uluslararası sistemin” dönüşümü hatta değişimi karşısında yetersiz kalmalarının ana nedeni olarak da görülebilir.

Sonsuz zamandan hareket eden dolayısıyla gerçek anlamda zaman boyutunu içermeyen yaklaşımlarda temelde mekândan hareket edildiği söylenebilir. Düzenli sonsuzca akan homojen bir zaman kabulünden hareket eden Newton da mekanik yer değiştirme hareketine odaklanarak mekâna vurgu yapmaktaydı. Newton’un temel aldığı mutlak zaman, şeylerden bağımsız, sonsuz, eşit biçimde akan, değişimden etkilenmeyen, sonsuzca bölünebilir özellikteydi. (Adam, 2008, 30) Bu zaman yaklaşımında, “(Z)amanın akışı bir yenilik veya sürpriz getirmez, çünkü değişim sadece aynı olguların yeniden düzenlenmesidir” (Adam, 2008, 63) dolayısıyla yinelenmesidir. “Uluslararası sistemin” devletlere dayandırılması, hegemonik gücün/güçlerin yer değiştirmesi ile ilişkilendirilmesi ve tarihin bu yer değişikliklerinin art arda gerçekleşmesinden ibaret sayılması Newton’un yaklaşımıyla büyük benzerlik göstermektedir.

Newtoncu yaklaşımların dikkat çeken bir diğer özelliği de oluştan değil verili olandan hareket etmeleridir. Verili olana atfedilen doğallık ve kalıcılıktan dolayı bu yaklaşımlarda amaç, sürekli denge durumunda ya da bozulsa dahi eski dengesine geri dönebilen bu yapılar içerisindeki evrensel yasaları bulabilmektir. Bu durumda, gerçekliği betimleyen yasavari önermelerin zaman ve mekândan bağımsız biçimde doğrulanabilir nitelikte olduğu kabul edilir. (Aydın Cevher, 2022, 2; Wallerstein, 2000, 137) Bu açıdan bakıldığında, güç dengesi üzerinden yapılan “uluslararası düzen” analizlerinin de Newtoncu yaklaşımlara dahil olduğu görülmektedir. Uluslararası ilişkiler açısından dikkat çeken bir diğer husus ise, disiplinde kullanılan uluslararası sistem/düzen/yapı kavramlarının dengeye dayalı olgulara karşılık gelmesidir. Oysa denge, istikrar ve öngörülebilirliğe dayalı “gerçeklik” varsayımlarının yerine hareket ve oluşu içeren bir gerçeklikten, dolayısıyla zaman boyutunu içeren bir gerçeklikten hareket edilecekse, bu kavramların yerine belki *küresel işleyiş* kavramı kullanılabilir. Böylece, hem zaman boyutu analizlere dahil edilmiş olur hem de tek aktör yaklaşımının dışına çıkma imkânı bulunabilir.

Disiplinin Newtoncu bilim yaklaşımından uzaklaşarak kuantum sıçraması

yaşaması gerektiğine dair tespiti gelirse, burada da kuantumun nasıl ele alınacağı önem kazanmaktadır. Kuantumdaki belirsizlik ilkesi üzerine fizikte dahi mutabakat olmaması bir yana, [kuantumun uluslararası ilişkilere uyarlanıp uyarlanamayacağı da](#) tartışmalıdır. Konu açısından önemli olan, zaman boyutunu içeren ve olanın betimlemesinden ziyade oluşu, dolayısıyla dönüşümü açıklayabilecek yaklaşımlara yer verilmesidir. Bu nedenle, kuantumda gerçeğin nasıl ele alındığı önemli olabilir. Kuantumun Kopenhag Yorumunda, gerçeğin öznenen etkilendiği iddia edilir ve bizden bağımsız bir gerçeğin olup olmadığı ya da bu gerçeğin bilinip bilinmeyeceği tartışmasına girilerek gerçeklik öznelleştirilir (Aydın Cevher, 2022, 102-104). Bu yorumdan hareket edildiğinde öznelci yaklaşımlara sözgelimi İnşacılık Teorisine varılabilir. Bununla birlikte, bizden bağımsız bir gerçeklik kabulünden hareketle maddenin ve maddi olanın dönüşümünü determinist değil, olasılıklı bir bakış açısıyla yorumlayan kuantum yaklaşımı disipline katkı verecektir.

Devlet aktörünü merkeze alan analizlerin sınırlılıklarını aşmak için kapitalizme yönelinebileceği görüşüne gelirse, burada da kapitalizmin ne olduğu tartışması önemli olacaktır. Farklı görüşler yer alsada Uluslararası İlişkilerde büyük oranda Immanuel Wallerstein'in Dünya Sistemleri Teorisinden hareketle kapitalizm analizi yapıldığı söylenebilir. Kabaca ifade edilirse, ticaret ve iş bölümü üzerinden kapitalizmi açıklayan Dünya Sistemleri Teorisinin de teleolojik bir tarih yaklaşımına karşılık geldiği dolayısıyla zaman yaklaşımının sorunlu olduğu belirtilebilir.

Farklılıklar gösterse de Wallerstein'in kapitalizm analizinin, Paul Sweezy ve Andre Gunder Frank'tan köklendiği bilinmektedir. Dünya sistemi tartışması olduğu için Frank'la devam edilirse, Frank için yaklaşık beş binyıllık, süreklilik gösteren, bütünsel ve kendi iç belirleyiciliğine sahip tek bir sistemden bahsedilebilir. Bir diğer ifade ile Frank'ın sisteminde yer alan parçalarda içsel bir gelişmeden değil, tümüyle sistemin belirleniminde hegemonyanın yer değiştirmesinden söz edilebilir (Akbulut, 2007, 44-45, 56). Frank'ın yaklaşımının yukarıda ifade edilen Uluslararası İlişkiler yaklaşımıyla benzerliği açıktır. Tek ve sürekli bir dünya sisteminden hareket etmeyen Wallerstein'in sistemi ise beş yüz yıllık bir süreyi kapsamaktadır. Bununla birlikte, Wallerstein de kapitalizmi (dünya ekonomisi), ticaretle özellikle de uzun mesafeli ticaretle ilişkilendirmekte ve kapitalizmdeki

ticaretin farklılığını, bütünleşmiş üretim süreçlerini içeren iş bölümü eksenine dayalı ticaret olarak ifade etmektedir (Wallerstein, 2003, 531).

Öte yandan, [Haldun Gülalp'in](#) de belirttiği üzere, Wallerstein'in kapitalizmin farklılığını dayandırdığı ve yaklaşımında merkez ülkelerin artığa el koymasına olanak tanıyan temel unsur, ulus-devletlerin güçlerine göre hiyerarşik olarak sıralandıkları siyasal yapıdır. Bu durumda, merkez ve çevreyi belirleyen en önemli olgu devletlerin gücü olmakta ve bu güç, devletlerin dünya-ekonomisi içinde oynadığı yapısal rolle belirlenmektedir. Bu yaklaşımda sömürenler ve sömürülenler ise ülkelerdir. Sömürü ilişkisinin bu şekilde ele alınışı Marx'ın analizinden radikal bir kopuştur. Bir diğer önemli husus, Dünya Sistemleri Teorisinin ticaret ve iş bölümü ile açıkladığı kapitalizm analizinin, Marx'ın üretim ve mülkiyet ilişkileri analizinden çok Adam Smith'in yaklaşımıyla örtüşmesidir. Nitekim [Brenner'in](#), Dünya Sistemleri Teorisinde kapitalizm analizinin, Adam Smith'in analizinin varsayımlarıyla örtüşmesi nedeniyle teoriyi Yeni-Smithçi analiz olarak değerlendirmesi dikkate değer bir iddiadır. Bu bağlamda, Smith'in kapitalizm analizine yönelik eleştiriler Wallerstein için de geçerlidir: Her iki kapitalizm analizi de teleolojik dolayısıyla açıklanması gereken kapitalizm olgusunu baştan varsayarak onu doğallaştırmaktadır (Wood, 2008, 2020). Açıktır ki bu yaklaşımda zaman gerçekliğe dışsallaştırılmıştır. Bu noktalar göz önüne alındığında, Dünya Sistemleri Teorisinin, uluslararası ilişkilerde Marksizme karşılık gelip gelmediği ve de uluslararası ilişkilerin temel yaklaşımlarının zaman sorununa bir alternatif sunup sunamayacağı tartışmaya açıktır. Bununla birlikte, halihazırda kapitalist işleyişin geçerliliği düşünüldüğünde, üretimi temel alan kapitalizm analizlerinden hareket edilmesi ve bu bağlamda Maurice Dobb-Robert Brenner-Ellen Meiksins Wood çizgisinin dikkate alınması disiplin için önemli açılımlar getirebilecektir.

Kapitalist üretimin işleyişinden hareketle gerek devletlerin gerekse diğer bileşenlerin bu işleyişe ulusal ve küresel düzeyde nasıl eklemlendiklerinin dikkate alınması, hem küresel işleyişe hem de devletin analizine zaman unsurunu dahil edecektir. Bu yaklaşımda devlet tekrar gündeme gelmekle birlikte verili, tarihdışı bir devlet olgusunun aksine hem farklı toplumsallıklarda farklı biçimler alan hem de kapitalist toplumsallıkla birlikte değişen bir olgu olarak devleti değerlendirme fırsatı doğacaktır. Kapitalizmin ortaya çıkışı ve süreç içinde kapitalist işleyişteki

değişimlerle ilişkilendirilen küresel, bölgesel ve ulusal düzeyde analizlerle değişim ve dönüşümlerin dikkate alındığı tarihsel bir perspektif de mümkün olabilecektir. Tüm bu değerlendirmelerle birlikte, disiplinin temel yaklaşımını ifade etmemesine dikkat edilerek özellikle kısa ve kısmen orta vadeli bölgesel ve ikili ilişkilerde, olaylarda Newtoncu teorilerin açıklayıcı gücü de değerlendirmeye alınmalıdır.

Kaynakça

Adam, B. (2008). *Time*. UK: Polity Press.

Akbulut, Örsan Ö. (2007). *Küreselleşme, ulus-devlet ve kamu yönetimi*. Ankara: TODAİE Yayınları.

Aydın Cevher, F. (2022). *Kapitalizmde zaman bağlamında özgürlük ve zorunluluk ilişkisinin felsefe ve fizikteki konumu*. Yayımlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Wallerstein, I. (2000), *Bildiğimiz dünyanın sonu, yirmi birinci yüzyıl için sosyal bilim*. (Çev. T. Birkan), İstanbul: Metis Yayınları. (Orijinal yayın tarihi, 1999)

Wallerstein, I. (2003), Dünya-sistemleri kavramına karşı dünya-sistemi kavramı: bir eleştiri. *Dünya Sistemi-Beş Yüzyıllık mı, Beş Binyıllık mı?* (Der. A. G. Frank ve B. K. Gills, Çev. E. Soğancılar). Ankara: İmge Kitabevi, ss. 527-534. (Orijinal yayın tarihi, 1994)

Wood, E. M. (2008). *Kapitalizm demokrasiye karşı: tarihsel maddeciliği yeniden yorumlanması*. (Çev. Ş. Artan). İstanbul: Yordam Yayınları. (Orijinal yayın tarihi, 1995)

Wood, E. M. (2020). *Kapitalizmin kökeni: geniş bir bakış*. (Çev. A. C. Aşkın). İstanbul: Yordam Yayınları. (Orijinal yayın tarihi, 2002)

Dr. Filiz Aydın Cevher

Lisans eğitimini Ankara Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde, Yüksek Lisansını TODAİE'de Kamu Yönetimi Bölümü'nde ve doktorasını Ankara Üniversitesi Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Bölümü'nde tamamlamıştır. Zaman, ekonomi politik ve milliyetçilik başlıca çalışma alanlarıdır. Halihazırda Panorama'da yardımcı editör olarak çalışmaktadır

Bu yazıya atıf için: Filiz Aydın Cevher , “Uluslararası Sistemin Dönüşümü’ Tartışmasına Dair Bazı Görüşler” Panorama, Çevrimiçi Yayın, 16 Ağustos 2024, <https://www.uikpanorama.com/blog/2024/08/16/sistem-fac/>

Telif@*UIKPanorama*. Çevrimiçi olarak yayımlanan yazıların tüm telif hakları *Panorama* dergisine aittir. Aksi belirtilmediği sürece, yayımlanan yazılarda belirtilen görüşler yalnızca yazarına/yazarlarına aittir. UİK, Global Akademi, *Panorama* Yayın Kurulu ile editörleri ve diğer yazarları bağlamaz.